

Η ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝ ΑΥΤΩ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ
ΑΣΜΑΤΙΚΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τοὺς δίσεκτους χρόνους τῆς Ὀθωμανικῆς δουλείας, πολὺ συχνὰ ἔγινε ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας, ἢ ὁποῖα δημιουργήσῃ νέες λαμπρὲς σελίδες γιὰ τὸ Γένος καὶ ἀνέδειξε τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς.

Στὸν χώρο τῆς Ὀρθόδοξης παράδοσης, ὅπου ἡ πορεία αὐτῆ τοῦ αἵματος ἔδωσε στὸ Γένος πλῆθος μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, ἐμπλούτισε ὄχι μόνον τὶς ἱστορικὲς πηγές, ἀλλὰ καὶ τὰ λειτουργικὰ μας κείμενα, μὲ ὑμνογραφικὰ τεχνουργήματα, ἀλλὰ καὶ εἰκονιστικὲς ἀποτυπώσεις μορφῶν καὶ γεγονότων.

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν συγκεκριμένων ἱστορικῶν συνθηκῶν, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες συγγράφονται κείμενα ἢ συνθέτονται ὕμνοι, ἀποτελοῦν βασικὰ κριτήρια γιὰ τὴν προσέγγιση καὶ ἀνάλυση τῶν κειμένων τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας¹.

1. Κ. ΚΩΣΤΑΚΗ, *Ἀνέκδοτος Παρακλητικὸς κανόνας*, «Εἰς Θεὸν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν χριστιανῶν ἐκ τῆς Ὀθωμανικῆς δουλείας», Θεσσαλονίκη 2009, σ. 13.

Τοῦτο σημαίνει πὼς δὲν μπορούμε, κατὰ τὴν ἀξιολόγηση, νὰ ἐκτραποῦμε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ τὴν προσεγγίσουμε μὲ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀσφαλῆ νηφαλιότητα. Ἰδιαίτερα ἡ διερεύνηση ἱστορικῶν γεγονότων ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὸ γένος μας καὶ τὴν πίστη μας, ἡ ἐμπλοκὴ προσώπων, γεγονότων, σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν ποὺ ἐκτυλίχθηκαν σὲ ἐποχὲς ἰδιόμορφες καὶ σκληρὲς γιὰ τὸ λαό, θὰ πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν ὄχι στὸ πλαίσιο τῆς πολεμικῆς μισαλλοδοξίας καὶ τοῦ φανατισμοῦ, ἀλλὰ στὸ σαφὲς καὶ συγκεκριμένο ἱστορικὸ πλαίσιο, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λάμπει ἡ ἀλήθεια καὶ νὰ γίνεται μέρος τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος².

Ἀκόμη δὲ ὅταν ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας εἶναι ὕμνογραφικὰ κείμενα καὶ συνθέσεις ποιητικῆς, ποὺ ἐκφράζουν τὶς πράξεις καὶ τὴν ἄθληση προσώπων ποὺ ξεχώρισαν γιὰ τὰ γνωρίσματα τῆς Ἑλληνικῆς τοῦ ψυχῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ σταθερότητας, πρέπει νὰ ἐπιδειχθεῖ ἡ δέουσα σοβαρότητα στὴν ἀξιολόγηση, ὥστε νὰ ἐπικεντρωθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ὄχι σὲ τυχὸν ἀσαφῆ στοιχεῖα, μιᾶς καλῶς νοούμενης λαϊκῆς εὐσέβειας, ποὺ συχνὰ ἐμφιλοχωρεῖ στὰ κείμενα αὐτά, ἀλλὰ νὰ ὑπογραμμιστεῖ πάντοτε μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο ἡ βεβαιωμένη ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος καὶ ἡ συνείδηση τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ λατρεία κατέχουν μία ἀπὸ τὶς πιὸ κεντρικὲς θέσεις στὴ ζωὴ τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος.

2. Βλ. Μ. ΜΠΕΓΖΟΥ, *Ἡ κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, Ἀθήνα 2003, σσ. 17-19.

Αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι καὶ ὁ πιὸ δυναμικὸς τρόπος ποὺ ἐκφράστηκε πάντοτε ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ. Πηγὴ ἔμπνευσης καὶ ἀφορμὴ λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων, ἀλλὰ καὶ ταμεῖο ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης ἀποτελεῖ ἡ δυναμικότητα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως ποὺ ἐκδηλώθηκε μὲ τὴ θυσία πλήθους νεομαρτύρων³.

Αὐτὴ ἡ ἀναζωπυρωτικὴ δύναμη τῆς λατρείας, ποὺ οὐσιαστικὰ στηρίζεται στὴ μνήμη «πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγεννημένων...», διασώζει, κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο, καὶ ἐνδυναμώνει καὶ οἰκοδομεῖ καὶ διδάσκει καὶ παιδαγωγεῖ καὶ μορφώνει τὴ μαραμμένη καὶ γηραλέα πίστη τῶν χριστιανῶν, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἡ τροφὴ τρέφει τὰ ἀδυνατισμένα σώματα, λέγει ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης στὸ Νέο Μαρτυρολόγιο⁴.

Ἡ ἱστορικὴ παράμετρος τῆς Τουρκοκρατίας, μὲ ὅλα τα στοιχεῖα ποὺ συνέθεσαν τὴν δύσκολη καθημερινότητα, τὶς ἀνυπέβλητες δυσκολίες, τὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ καταπίεση τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τάση τοῦ πιστοῦ ἀνθρώπου νὰ προσφύγει στὸ Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία του, ἔδωσε τοὺς μάρτυρες στὴν Ἐκκλησία καὶ ὠθησε τὸν λαὸ στὴν τιμὴ καὶ ψαλμῶδηση τῶν κατορθωμάτων ὅλων ἐκείνων ποὺ σφαγιασθήκαν, ἀπαγχονίστηκαν ἢ καρατομήθησαν. Ἐνα

3. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἱ νεομάρτυρες καὶ τὸ δοῦλον γένος*, ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 85. Πρὸβλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑ, *Οἱ νεομάρτυρες τῆς τουρκοκρατίας, εἰσαγωγή-βιβλιογραφία-ἀσματικὲς ἀκολουθίες*, Κατερίνη 1997, σσ. 20-30.

4. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθήνα 1961, σσ. 10, 11.

τέτοιο στοιχείο αὐτῆς τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων μαρτύρων τῆς Κύπρου, κατὰ τὸ 1821, ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀκολουθία ποὺ συνέταξε ὁ Χατζηδαδάμος Χριστοφόρου.

Ὁ Χριστοφόρου γεννήθηκε στὴν Ἄγχνα τὸ 1876 καὶ ἦταν υἱὸς τοῦ πρώτου δασκάλου τοῦ χωριοῦ, τοῦ ἐπονομαζομένου Χατζηδασκάλου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μία ιδιόμορφη προσωπικότητα, καθὼς διεκρίνετο γιὰ τὸν ζῆλο του περὶ τὰ πνευματικὰ ζητήματα, μελετητῆς τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν προφητειῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου, λαϊκὸς ἱεροκήρυκας ποὺ δροῦσε στὴν περιοχὴ του καὶ καλοῦσε τὸν λαὸ νὰ τὸν ἀκολουθεῖ στὰ κηρύγματά του ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον. Ὁ υἱὸς του καὶ ὕμνογράφος μας μεγαλώνει σὲ ἓνα τέτοιο θρησκευτικὸ περιβάλλον καί, μετὰ τὰ πρῶτα γράμματα ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν πατέρα του, συνέχισε μὲ τὴ μέθοδο τῆς αὐτομόρφωσης νὰ μελετᾷ.

Δὲν φοίτησε ποτὲ σὲ ἀνώτερο σχολεῖο, κατάφερε ὅμως νὰ μάθει τὴν καθαρεύουσα, μελετώντας τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία καὶ τὰ λειτουργικὰ κείμενα, καὶ ἔτσι ἀπέκτησε πλῆθος γνώσεων. Γιὰ τὴν ἐποχὴ του ἦταν ἓνας δραστήριος καὶ ἐνεργὸς πολίτης, ἀρκετὰ προβληματισμένος, ἐργαζόταν ὡς ἔμπορος σιτηρῶν, ἦταν ἔγγαμος καὶ εἶχε τρία παιδιὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο του γάμο, μετὰ δὲ τὸν θάνατο τῆς συζύγου του Ἀντριανοῦς, νυμφεύθηκε τὴν δασκάλα Εὐτυχία καὶ ἀπέκτησε ἄλλα πέντε παιδιὰ.

Ἀπεβίωσε τὴν 8ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1939, ἡμέρα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, σὲ ἡλικία 63 ἐτῶν. Ἡ συγγραφικὴ του πένα κληροδότησε στὴν Κύπρο ἔργα ποιητικὰ καὶ δραματικά, στὴν κυπριακὴ διάλεκτο, ἔμμετρα ποιήματα σὲ

δεκαπεντασύλλαβο ιαμβικό στίχο και ὄντας γνώστης τῆς τουρκικῆς γλώσσας, δὲν δίστασε νὰ τὴν χρησιμοποιήσει στὰ ἔργα του, ὅταν χρειάστηκε. Ἐγραψε ἐπίσης καὶ θεατρικὰ ἔργα⁵.

«Ἡ ἀκολουθία τῶν ἀγίων Μαρτύρων τοῦ 1821», συγγραφεῖσα καὶ τακτοποιηθεῖσα ὑπὸ Χατζηαδάμου Χριστοφόρου, ὅπως σημειώνεται, ἐκδόθηκε τὸ 1936 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Ο. Χειμωνίδη, στὴ Λάρινα. Ὁ ἀρχιμανδρίτης Λεόντιος Χατζηκώστας σὲ δημοσίευσμά του στὸ συμπόσιο λαογραφίας τοῦ περιοδικοῦ «Λαογραφικὴ Κύπρος»⁶, μὲ τίτλο «Μιὰ φυλλάδα τῶν ἐθνομαρτύρων», κάνει μιὰ πρώτη παρουσίαση καὶ ἀποτίμηση τῆς ἐν λόγω ἀκολουθίας. Ὁ ἴδιος μάλιστα ἐκφράζει τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἀκολουθίας καὶ τὴν τόλμη τοῦ λαϊκοῦ ὑμνογράφου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἢ ἴδια ἢ Ἐκκλησία τιμοῦσε μὲν τὰ θύματα τῆς ἐκατόμβης τῆς 9ης Ἰουλίου ὡς Ἐθνομάρτυρες, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει προχωρήσει στὴν ἀγιοκατάταξή τους, καὶ τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ εἶναι ἢ τόλμη τῆς δημοσίευσης σὲ συγκυρία μετὰ τὰ Ὀκτωβριανά, ὅπου οἱ λέξεις, ὅπως γράφει, «Ἑλλάδα» καὶ «πατρίδα» σκανδαλίζαν μέχρι λύσσας τὸν ξένο κυρίαρχο⁷.

5. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Α. Χ. Γαλανός: Πίσω ἀπὸ ἓνα ψευδώνυμο, στὸ Ἐφημερίδα Ρωμηοσύνης, πολιτικὴ καὶ οικονομικὴ ἐπιθεώρηση, 7/1/2010 [www.romios ...](http://www.romios...)

6. Λ. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑ (ἀρχιμ.), «Μιὰ φυλλάδα τῶν ἐθνομαρτύρων», βλ. στὸ Συμπόσιον Λαογραφίας τοῦ περιοδικοῦ «Λαογραφικὴ Κύπρος», Λευκωσία-Κύπρος 1972, σσ. 52-51.

7. Ὅπ.π., σ. 52.

Στην εισαγωγή της φυλλάδας της ακολουθίας υπάρχει, αντί εισαγωγής, ποίημα 16 στίχων με τίτλο: «Ἡ Κύπρος εἰς τοὺς νεομάρτυράς της», στὸ ὁποῖο τονίζεται καὶ ὁ σκοπὸς συγγραφῆς τῆς ακολουθίας.

«Σεῖς οἱ ἀγωνισάμενοι μὲ περισσὴν ἀνδρείαν
 γὰ τῆς πατρίδος τὴν τιμὴ καὶ διὰ τὴν θρησκείαν,
 ποῦ θὰ ἴβρω λόγια ἀρκεῖα νὰ σᾶς εὐχαριστήσω.
 Μοῦ φαίνεται ἀδύνατον, ὅσο κι ἂν προσπαθῆσω.
 Ἐνα καὶ μόνον ἤμπορῶ εἰς ὅλους νὰ σαλπίσω
 τὴν μνήμην σας τὴν ἱερὰν νὰ ἀγιοποιήσω»⁸.

Ὁ π. Λεόντιος Χατζηκώστας σημειώνει πὼς ἡ σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς φυλλάδας δὲν ἔγκειται στὴν ὕμνογραφικὴ τῆς ἀξία, ἀλλὰ στὴ πρωτοβουλία καὶ τὴ λαχτάρα ἑνὸς ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ, νὰ ἀποδώσει τὴν πρέπουσα τιμὴ, σὲ πρόσωπα τῆς ἱστορίας του, πού, κατὰ τὴν κρίση του, δὲν ἐκτιμήθηκε ἀνάλογα ἢ προσφορά τους.

Γιὰ τὸν ὕμνογράφο, ὁ Κυπριανὸς καὶ οἱ ἄλλοι Ἱεράρχες δὲν ὑπῆρξαν ἀπλοὶ ἐθνομάρτυρες, ἀλλὰ Ἱερομάρτυρες, γιὰτὶ ὡς καλοὶ ποιμένες θυσιάστηκαν ἐθελούσια στὸ βωμὸ τῶν ταυτόσημων ἰδανικῶν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πίστεως. Θεωρεῖ λοιπὸν ὁ Χατζηαδάμος Χριστοφόρου πὼς ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐκπλήρωσε τὸ χρέος τῆς ἀπέναντι στοὺς μάρτυρές της⁹.

8. ΧΑΤΖΗΑΔΑΜΟΥ ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ, *Ἡ ἀκολουθία τῶν ἁγίων μαρτύρων τοῦ 1821*. Τύποις Χειμωνίδη, Λάρνακα 1936, σ. 56.

9. Α. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑ, ὅπ.π., σ. 52.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, στήν ἱστορία τοῦ Γένους μας, τὰ ὅρια μεταξύ Ἐθνομάρτυρα καὶ Ἱερομάρτυρα συχνὰ μένουν ἀδιευκρίνιστα ἢ εἶναι πολὺ δυσδιάκριτα.

Συνηθίσαμε νὰ λέμε πῶς ὅποιος μαρτυρεῖ γιὰ τὴν πατρίδα εἶναι Ἐθνομάρτυρας, καὶ ὅποιος μαρτυρεῖ γιὰ τὴν πίστη τοῦ Ἁγίου. Ὅμως ποιὸς Ἕλληνας πρὸ τοῦ μαρτυρίου ξεχώρισε πίστη καὶ πατρίδα;

Σίγουρα τὸ πρόβλημα ἀπασχόλησε ἐπανειλημμένα τοὺς ἀρμόδιους ἐκκλησιαστικούς φορεῖς καὶ εἶναι σαφές ὅτι στοὺς νεομάρτυρες τὸ βᾶρος τῆς μαρτυρίας πέφτει στήν πίστη, ἐνῶ στὴ συνείδηση τῶν ἐθνομαρτύρων βαρύνει ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας, «Ἐξ ἴσου ὁμως διαπιστώνεται ὅτι ἡ ἀλληλοπεριχώρηση μέχρι ταυτίσεως, τῶν δύο αὐτῶν ἀξιῶν, τουλάχιστον ἕως τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, δὲν ἐπιτρέπει σαφεῖς διαφοροποιήσεις», σημειώνει ὁ π. Γεώργιος Μεταλληνός¹⁰.

Ἡ πίστη συνιστοῦσε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ. Κατὰ τὴν ἄποψη κορυφαίων ἱστορικῶν «οἱ μάρτυρες στήν πραγματικότητα ἦταν καὶ ἐθνομάρτυρες»¹¹, μένει λοιπὸν νὰ ἐξεταστεῖ μὲ προσοχή, πόσοι ἀπὸ τοὺς ἐθνομάρτυρες ἦταν καὶ νεομάρτυρες ἢ ἱερομάρτυρες. Τὸ πρόβλημα νομίζουμε πὸ ἀπασχόλησε τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸν Πατριάρχη Πολύευκτο (956-970), ὅταν ὁ Νικηφόρος

10. «Οἱ νεομάρτυρες καὶ ἡ ἐθνικοθηρησκευτικὴ σημασία τους», στὸν τόμ. Ὁ νεομάρτυς Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος, πολιοῦχος Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 2000, σ. 80.

11. Απ. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1974, σ. 173.

Φωκᾶς ζήτησε νὰ ἀναγνωρίζονται ὡς ἅγιοι οἱ φονευμένοι στοὺς πολέμους στρατιῶτες, δὲν ἔχει ἀντιστοιχία στὴν περίπτωσή μας, διότι οἱ μάρτυρες τῆς Κύπρου δὲν ἐνεπλάκησαν στὸ πτωτικὸ γεγονός ἐνὸς πολέμου ἢ μιᾶς μάχης καὶ γι' αὐτὸ φονεύθηκαν, ἀλλὰ θυσιάστηκαν σὲ καιρὸ δουλείας, «διὰ νὰ φυλάξουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ εὐγένειαν τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως»¹², ὅπως λέγει ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης. Ἐφάρμοσαν τὸ τῆς Γραφῆς «μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν φυγὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ιω 15,13).

Ἀπὸ τίς ἱστορικὲς ἀφηγήσεις γνωρίζουμε πῶς καὶ ὁ Κυπριανὸς καὶ οἱ τρεῖς Μητροπολίτες Πάφου Χρῦσανθος, Κιτίου Μελέτιος καὶ Κυρηνείας Λαυρέντιος εἶχαν τουλάχιστον τὴν εὐκαιρία νὰ φυγαδευτοῦν, γιὰ νὰ γλιτώσουν τὸ μαρτύριο καὶ νὰ μποροῦν νὰ συνεχίσουν τὸ σπουδαῖο ἔργο τους ἀνάμεσα στὸν καθημαγμένο λαό. Ὅμως αὐτὴ ἡ ἐθελούσια θυσία τους, ἡ πιστότητα στὴν ἀγάπη τοῦ ποιμνίου τους, ἡ ἀπόφασή τους νὰ πεθάνουν ἢ νὰ ζήσουν ὅλοι μαζί εἶναι ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν θυσία τους.

Ἐκαμαν αὐτὸ ποὺ ἔκανε κάθε ποιμένας, κάθε πατέρας, κάθε κληρικὸς ποὺ ἀκολουθοῦσε τὰ ἴχνη τῆς σταυρικῆς πορείας τοῦ Κυρίου. Ἐμειναν ὄρθιοι, στήριξαν τὸ ποίμνιο καὶ θυσιάστηκαν μαζί μ' αὐτό.

Στὴν δύσκολη δὲ αὐτὴ ἐποχῇ (1936), ποὺ ἐκδίδεται ἡ φυλλάδα, λειτουργεῖ σὰν ἓνα ἐγερτήριο σάλπισμα στὴν διωκομένη Ἐκκλησία τῆς Κύπρου καὶ μάλιστα ὁ διωγμὸς καὶ ἡ ἐξορία τῶν Ἐπισκόπων της, ποὺ κατὰ καιροὺς ἐπι-

12. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, σ. 9.

συνέβη, ἦταν ἓνας ἀκόμη λόγος νὰ ἐκδοθεῖ τούτη ἡ ἀκολουθία γιὰ νὰ ἐνδυναμώσει Ἱεράρχες καὶ λαό. Δὲν ἦταν μόνο ἡ ἀνάγκη νὰ προβληθοῦν οἱ μάρτυρες, Ἐπίσκοποι καὶ κληρικοὶ ἀλλὰ νὰ τονιστεῖ καὶ τὸ ἀνδρεῖο φρόνημα τῶν λαϊκῶν ποὺ ἔπεςαν θύματα τῆς θηριωδίας. Εἶχε ἀνάγκη ὁ τόπος τῆς προβολῆς τῆς θυσίας τῶν νεομαρτύρων, ἀλλὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ ὑπογραμμισθεῖ καὶ ὁ πρωταγωνιστικὸς ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία στὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ δύσκολα χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν.

Στὴν φυλλάδα ἔχουμε μιὰ πλήρη ἀκολουθία μὲ Ἐσπερινὸ καὶ Ὅρθρο. Στὸν ἔσπερινὸ ἔχουμε 6 στιχηρά, τὰ 3 σὲ ἦχο α΄ προσόμοια πρὸς τὸ «Τῶν οὐρανίων ταγμάτων» καὶ τὰ ἄλλα 3 σὲ ἦχο δ΄ κατὰ τὸ «Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν», μὲ δοξαστικὸ σὲ ἦχο α΄ καὶ θεοτοκίο στὸν αὐτὸ ἦχο. Ἀκολουθοῦν τὰ τροπάρια τῆς Λιτῆς σὲ α΄ ἦχο πέντε τὸν ἀριθμὸ καὶ Δόξα καὶ νῦν στὸν αὐτὸ ἦχο. Στὴ συνέχεια τὰ ἀπόστιχα προσόμοια σὲ ἦχο β΄ κατὰ τὸ «Οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ», μὲ δοξαστικὸ καὶ Θεοτοκίο καὶ τέλος τὸ ἀπολυτίκιο σὲ ἦχο δ΄.

Ἔχουμε δηλαδὴ ἓναν πλήρη Ἐσπερινό, ὁ ὁποῖος κινεῖται σὲ γνωστὰ ὑμνογραφικὰ μοτίβα, χρησιμοποιώντας μάλιστα καὶ φράσεις αὐτούσιες ἀπὸ παλαιότερες ἀκολουθίες, ὅπως γιὰ παράδειγμα «τῶν οὐρανίων ταγμάτων τὸ ἀγαλίαμα», «τῶν φιλεόρτων αἱ τάξεις δεῦτε τιμήσωμεν», «ἀλουργίδα τὴν ἔνδοξον...», «Θεοτόκε Παρθένε ἡ τεκοῦσα τὸν Σωτῆρα...». Μὲ τὴν πρώτη μελέτη διαπιστώνει κανεὶς ὅτι οὐσιαστικὰ ἡ ἀκολουθία προσπαθεῖ νὰ

ἐξάρει τὴν μνήμη τῶν τεσσάρων Ἀρχιερέων τῆς Κύπρου, μὴ κάνοντας ἐκτενῆ λόγο γιὰ τοὺς σὺν αὐτοῖς μάρτυρες, κληρικούς καὶ λαϊκούς, παρὰ μόνο σὲ κάποια τροπάρια ὅπου ἀναφέρεται: «τοῦ Χριστοῦ γὰρ τοῖς ἴχνεσι, ποιμένες ἅγιοι, καὶ τὸ ποίμνιον αὐτῶν, εὐθαρσῶς ἠὺτομόλησαν θεία χάριτι...» ἢ ἀλλοῦ «ἱεραρχῶν καὶ μαρτύρων ταῖς λιταῖς...», ἐνῶ πολὺ συχνὰ βλέπουμε νὰ ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων Ἐπισκόπων ἢ φράσεις ὅπως: «ποιμένες ἅγιοι», «ἱερὰ τετράδα Ἱεραρχῶν», «τετράς ἡ θεοφόρος», στὰ δὲ ἀπολυτίκια τῆς ἑορτῆς ἀναφέρεται «...τῶν Ἀποστόλων διάδοχοι καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἰθύνοντες...» καὶ «θεῖοι μάρτυρες καὶ Ἱεράρχαι οἱ ἀθλήσαντες γενναιοφρόνως»¹³.

Στὴν ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀκόμη τροπάρια τοῦ α' καθίσματος ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τοὺς τιμωμένους μάρτυρες: «Ἱεραρχῶν τὰς καλλονὰς καὶ τῶν μαρτύρων τὴν πληθύν. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑμνολογοῦσα νοερῶς, πανηγυρίζει εὐλαβῶς καὶ ἀνακραῖζει τοῖς πιστοῖς. Συγχάρητέ μοι ἐπὶ τοῖς ἄθλοις τῶν θείων τέκνων μου...», ἐνῶ στὸ δεύτερο τροπάριο τονίζεται ἡ χαρὰ τῆς Κύπρου γιὰ τοὺς μάρτυρές της: «Ἡ Κύπρος ἀληθῶς, ἐν συμπονοῖα γεραίρει, τὴν μνήμην τῶν σεπτῶν καὶ ἀγίων της παίδων. Ἡμεῖς δὲ θαυμάζοντες τὴν τῆς πίστεως δύναμιν, ἀνακραῖζομεν πρὸς τὸν τῶν μαρτύρων ὄγκον, Χριστὸν συνδοξάσωμεν».

Τὸ τρίτο τροπάριο τοῦ πρώτου καθίσματος, ἀναφέρει ὀνομαστικὰ πλέον τοὺς νεομάρτυρες: «Κυπριανοῦ τοῦ

13. Χρ. ΧΑΤΖΗΔΑΜΟΥ, ὅπ.π., σσ. 58-59.

ἐνδόξου σὺν Μελετίῳ πιστῶς, Χρυσάνθῳ Λαυρεντίῳ, καὶ μαρτύρων τῷ νέφει. Τῶν θεοπνεύστων ἀγίων τὴν ἑορτὴν, ἑορτάζοντες σήμερον, ψαλμωδικῶς μελωδοῦμεν πάντων ὁμοῦ τὰ μεγάλα κατορθώματα».

Σ' αὐτὸν τὸ ρυθμὸ καὶ σ' αὐτὴ τὴ γνωστὴ καὶ πεπατημένη ὑμνογραφικὴ ὁδὸ βαδίζει σὲ ὅλη τὴν ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου ὁ Χατζηαδάμος Χριστοφόρου. Ἀντιλαμβάνεται τὸ δύσκολο ἐγχείρημά του, δανείζεται φράσεις καὶ φόρμες ποιητικὲς ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῆς ὑμνογραφικῆς μας παράδοσης. Μπορεῖ σὲ μερικὰ τροπάρια νὰ ξεφεύγει τὸ μέτρο καὶ οἱ συλλαβές, ὅμως ὅλοι γνωρίζουμε τὴ δυσκολία τῆς στιχοποιΐας ἐνὸς ὕμνου καὶ ἰδιαίτερα ὅταν ὁ ὑμνογράφος δὲν ἔχει τὶς θεολογικὲς ἢ ποιητικὲς προϋποθέσεις τῶν γνωστῶν καὶ μεγάλων ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἐδῶ ἡ κινητήρια δύναμις ποὺ κινεῖ τὸν κάλαμον τοῦ Χατζηαδάμου Χριστοφόρου δὲν εἶναι ἡ ὑμνογραφικὴ του γνώση καὶ ὑπεροχὴ, ἀλλὰ ἡ δύναμη τῆς καρδιάς καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς συμπατριῶτες του μάρτυρες, ποὺ μὲ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἀφήγηση τοῦ μαρτυρίου τους μεγάλωναν τότε ὅλες οἱ γενιὲς τῶν Κυπρίων.

Κυρίως προσπαθεῖ μέσα ἀπὸ τὸν ποιητικὸ του λόγο νὰ διδάξει τὸ μαρτύριό τους καὶ νὰ καταγράψει τὴν ἱστορία τους: «Τίς ἡμᾶς χωρήσει τῆς ἀγάπης σου, Κύριε, οἱ Ἱεράρχαι ἔκραζον. Καὶ τῶν βαρβάρων ἡ πληθὺς φρυάττουσα καὶ μαινομένη, τὰς αἰκίας ἐδιπλασίαζε», καὶ παρακάτω: «τῶν 450 μαρτύρων σου τὰς δεήσεις μὴ παρίδης, Κύριε, καταπέμπων τοῖς δούλοις σου πλοῦσια τα ἐλέη σου καὶ τὸ φῶς σου τὸ ἀνέσπερον», ἐνῶ παρουσιάζει τὸν Κυπριανό, τὸν πρῶτον τῆς Ἐκκλησίας τῆς

Κύπρου, νὰ λέγει: «μή τις ἡμῶν δειλιάση τῶν τυράννων τὰς ἀπειλὰς ἢ ταῖς βασάνοις ἀποκάμη. Συμπορευόμεθα γὰρ πρὸς τὴν δόξαν τὴν ἄφθιτον»¹⁴. Εἰκόνες καὶ λόγια γνωστὰ στὴν ἱστορία τῆς πίστεως μας ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο τοῦ Μ. Βασιλείου στοὺς ἀγίους τεσσαράκοντα μάρτυρες, ξαναζωντανεύουν στὴ στιχοποιΐα τοῦ ὕμνογράφου μας. «Ὁ θεόπνευστος Χρῦσανθος, θαρρυνόμενος τῇ πίστει, τοῖς συγκρατουμένοις ἔλεγε. Τῶν τυράννων τὸν ἔσμον καταφρονήσωμεν, καὶ τὸν Χριστὸν συνοδοιπόρον ἔχοντες πρὸς τὸν ἄναρχον Πατέρα βαδιοῦμεν», ἐνῶ παρακάτω προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ ποιητικὴ παρήχησι μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Μελετίου: «μελετήσας τῆς προσκαιρίου ζωῆς τὴν ἀστάθειαν...ἔφασκεν ὁ Θεῖος Μελέτιος»¹⁵.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀγωνία τοῦ Χατζηαδάμου Χριστοφόρου γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἔχει ἀναλάβει μετὰ τὴ συνταξὴ αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας, ὥστε ἀναγκάζεται στὴ 5' ὠδῇ νὰ προσφύγει σὲ ἰκεσία γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσι τοῦ ἔργου του: «ἔμπνευσόν με φωτοδότα, ὅπως τὰς μνήμας τῶν ἀγίων σου ἐξυμνήσω δεόντως ὁ δοῦλός σου. Σὺ γὰρ σοφοῖς τοῖς ἀσόφοις καὶ ἐκ στόματος νηπίων τὸν αἶνον δέχεσαι, ἵνα δείξῃς τὸ μεγαλεῖον τῆς σῆς ἀγιότητος», ἐνῶ στὸ Θεοτοκίο τῆς ἴδιας ὠδῆς γράφει: «πολλὰ γὰρ ἰσχύει δέησις μητρὸς πρὸς εὐμένειαν Δεσπότη. Διὸ κάμοι τῶ ἀναξίῳ τὸν λογισμὸν στήριξον, πρὸς τὴν σὴν δόξαν καὶ αἴνεσιν»¹⁶.

14. Ὅπ.π., σ. 60.

15. Ὅπ.π., σ. 61.

16. Ὅπ.π.

Λίγο παρακάτω, στην η' ὠδή, θὰ ἐπανέλθει ὁ ὕμνο-γράφος σὲ προσωπικὴ ἰκεσία: «ὡς ἄλλον Ἰωνᾶν ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀνάγαγε ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος», καὶ στὸ Θεοτοκίο συνεχίζει: «ἡ μόνη ἐν γυναιξὶ θεοκυῆτορ ὑπάρχουσα, στηρίξον, Δέσποινα, τὴν καρδίαν μου καὶ τῶν μαρτύρων ταῖς δεήσεις τὴν ψυχὴν μου καθαγιάσον»¹⁷.

Στὸ δευτέρο τροπάριο καὶ πάλι ἐξαιρέται τὸ μαρτύριο τῶν Ἱεραρχῶν «Τὴν τετράδα τὴν θείαν θεοπρεπῶς, τοὺς σεπτοὺς Ἱεράρχας ἁρμονικῶς, τοὺς ἐν λόγοις καὶ ἔργοις πασιφανῶς, ἐκκλησίας τοὺς λύκους σπαράξαντες, ὀρθοδόξων τὰ πλήθη τιμητικῶς, εὐφημήσωμεν λέγοντες. Χαίρετε μαρτύρων τὸ καύχημα καὶ τῆς εὐσεβείας οἱ πρόμαχοι...». Ὁ ἀγώνας τῶν μαρτύρων ἐστιάζεται ὅχι ἀπλῶς στὴν ἀντίσταση ἐναντίον τῶν κατακτητῶν, ἀλλὰ ἐναντίον «τυράννων ἀσεβῶν», «βαρβάρων ἀπειλάς», «τυράννων τὸ θράσος», «βαρβαρικῶν κακώσεων», «ζυγοῦ δουλείας», «παραλόγους ἀξιώσεις ἀγαρηνῶν», «ἀπαισίων δημίων»¹⁸, ἐνῶ στὸ θεοτοκίο τῶν Αἰνῶν σημειώνει ἐμφαντικά: «πάλιν τὰ τέκνα τῆς Ἄγαρ ἀθεμίτῳ συμπαιγνία τοὺς πιστοὺς ἀνθρώπους ἐν τῇ εἰρκτῇ περικλείουσιν. Πάλιν τὰ θηριώδη ἐνστικτα τούτων εἰς μαιφωνίαν κεντρίζονται. Ἄλλ' ὦ Δέσποινα ἡ τεκοῦσα τὸν λυτρωτὴν τοῦ παντός, εἰρήνην ἡμῖν δώρησαι καὶ τὸ μέγα ἔλεος»¹⁹.

Πρέπει ἐδῶ νὰ τονίσουμε ὅτι στὸ συναξάριο τῆς ἀκολουθίας δίδονται κάποιες πληροφορίες γιὰ τὸν Κυπριανὸ

17. Ὅπ.π.

18. Ὅπ.π., σσ. 57-58.

19. Ὅπ.π.

καὶ λιγότερες γιὰ τοὺς τρεῖς ἄλλους Μητροπολίτες, ὅμως δὲν παρατίθενται καθόλου στοιχεῖα γιὰ τοὺς ἄλλους ἡγουμένους, κληρικοὺς ἢ μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς ποὺ μαρτύρησαν μαζί τους. Σημειώνει δὲ ὁ Χριστοφόρου πὼς «διὰ τοὺς λοιποὺς μάρτυρας μὴ γνωρίζοντες καὶ μεγάλα πράγματα, σιωποῦμεν διὰ νὰ μὴ ὑποπέσωμεν εἰς ἀνακριβείας». Καὶ εἶναι αὐτονόητο πὼς δὲν εἶναι εὐκόλο ἔργο, ἢ συλλογὴ στοιχείων καὶ πληροφοριῶν γιὰ 450 πρόσωπα. Ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ποιητὴς μας, μιλάει γιὰ «νέφος μαρτύρων», ποὺ οἱ ἄγγελοι ὑποδέχτηκαν στὸν οὐρανό, ἐνῶ στὴν ζ' ὠδῇ γράφει: «Ἄβραμιαῖοι παῖδες ποτέ, τῆς καμίνου τὴν φλόγαν κατεπάτησαν. Καὶ νῦν τῶν ποιμένων ἢ τετρας, σὺν τῷ ποιμνίῳ τὰς παραλόγους ἀξιώσεις τῶν Ἀγαρηνῶν ἐξεμυκτήρισαν»²⁰, καὶ στὴν ἴδια ὠδῇ διαβάζουμε: «χλευάζοντες τῶν ἀπίστων τὰς ὑποσχέσεις, οἱ νεομάρτυρές σου, Κύριε, εὐθαρσῶς τὸν δρόμον τοῦ μαρτυρίου διήνησαν κράζοντες, εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ των πατέρων ἡμῶν»²¹.

Στοὺς Αἴνους, σὲ δύο τροπάρια, ὁ ὕμνογράφος δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσει τὴν Κύπρο, ποὺ τὴν ἀποκαλεῖ «μυροβόλο» καὶ «μυρόεσσα», ἢ ὁποῖα «τὰς ἑκατόμβας τῷ Θεῷ προσφέρουσα Ἱεραρχῶν καὶ μαρτύρων εὐσεβῶν, πανηγυρίζει τὴν μνήμην. Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἢ δὲ ἡμέρα ἤγγικε, τοῖς πιστοῖς ἀνακράζει...». Μήνυμα ἐγερτήριο θὰ λέγαμε, γιὰ κάθε ραγιά ποὺ νοιώθει τὸν τῆς δουλείας ζυγὸν στὸν τράχηλόν του βαρύ.

20. Ὅπ.π.

21. Ὅπ.π., σ. 64.

Ἡ ἀκολουθία κατακλείεται μὲ τὴν μεγάλη δοξολογία, ἐνῶ γιὰ τὴ θεία λειτουργία ἔχει ὡς ἀπόστολο, εὐαγγέλιο καὶ κοινωνικό τα ἀντίστοιχα τῆς 6ης Δεκεμβρίου, δηλαδή τὰ κείμενα σὲ μνήμες Ἱεραρχῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθία, θὰ μείνουμε στὴν κριτικὴ παρουσίαση ποῦ ἔκαμε ὁ λόγιος καὶ ποιητῆς ἀρχιμανδρίτης Λεόντιος Χατζηκώστας, ὁ ὁποῖος προσεγγίζει μὲ τὸν δικό του τρόπο τὸ κείμενο λέγοντας πὼς «ἀκολουθεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴ-λειτουργικὴ γλώσσα, μὲ ἀναπόφευκτους ποῦ καὶ ποῦ νεολογισμούς. Προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τοὺς δόκιμους στὸ εἶδος βυζαντινούς, χωρὶς ὅμως νὰ προσεγγίζει τὴν ἄρτια μετρικὴ τους, τὸν λυρισμὸ καὶ τὸ μεστὸ περιεχόμενό τους. Ἡ προσπάθεια σὰν σύνολο χαρακτηρίζεται ὡς μέτρια ἀλλὰ καὶ στέκει ψηλότερα ἀπὸ τοὺς κοινούς στιχοπλόκους ποιητάρηδες, μὲ ἐμφανῆ κάποια ἐμπειρία περὶ τὰ ψαλτικά καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικό»²². Δὲν ἔχουμε πληροφορίες ἂν ἡ ἀκολουθία ψάλλεται ἢ ἐψάλλετο τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τῶν μαρτύρων. Ἴσως τότε στὴν πράξη βλέπαμε καὶ τὰ στιχοποιητικὰ καὶ μετρικὰ προβλήματα τῆς ἀκολουθίας.

Ἀναμφίβολα εἶναι οὐσιαστικὸς ὁ ἐπηρεασμὸς ποῦ δέχεται ὁ ὕμνογράφος μας ἀπὸ τὸ *Νέο Μαρτυρολόγιο* τοῦ ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, εἶναι ἐπίσης ἐμφανῆς κυρίως σὲ ἐκφράσεις ποῦ ἀναφέρονται στοὺς κατακτητὲς ὅπως «τὴν ποίμνη σου φύλαττε ἐκ λύκων λυμαιομένων αὐτήν», «πλήθη ἀγαρηνῶν βαρβάρων», «τῶν βαρβάρων τα πλήθη ὠρούμενα», «τῶν τυράννων το θράσος», «τῶν

22. Λ. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑΣ, ὅπ.π., σσ. 51-52.

ἀσεβῶν τυράννων», «τὰ διαβούλια τῶν δυσσεβῶν», «τὴν ἐπηρμένην ὄφρυν», «τὸ ἀποφώλειον τέρας τῆς Ἴαγαρ», «τὰ θηριώδη ἔνστικτα τῶν τέκνων τῆς Ἴαγαρ». Εἶναι λίγες μόνο ἐκφράσεις ποὺ δείχνουν τὴν ἐξάρτηση. Παρόμοιες ἐκφράσεις ἀπαντῶνται καὶ στὸ *Νέο Μαρτυρολόγιο* (βλ. ἐνδεικτ. σσ. 265, 266, 267, 228, 229 κ.λπ.).

Ὅμως νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ ξανατονιστεῖ ὅχι τὸ ζήτημα τῆς ποιητικῆς ἀξίας ἢ ὅχι τῆς ἀκολουθίας τοῦ Χατζηαδάμου Χριστοφόρου, ἀλλὰ τῆς ἐθνικῆς ἀξίας της, ὡς ἓνα λαϊκὸ κείμενο ποὺ ἐπέχει θέση ἐγερτηρίου σαλπίσματος, σὲ ἐποχὲς δύσκολες γιὰ τὸ γένος καὶ τὴν ἱστορία τῆς Κύπρου. Σάλπισμα πρὸς δύο κατευθύνσεις, μία πρὸς τοὺς Κυπρίους Ἱεράρχες ποὺ ὑφίσταντο τὶς ἐξορίες τῶν νέων κατακτητῶν, ποὺ δὲν ὑστεροῦσαν σὲ βαρβαρότητα ἔναντι τῶν πρώτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν λαὸ ποὺ ἔπρεπε νὰ ξαναβρεῖ τὸ νόημα τοῦ ἀγῶνα, ποὺ ἦταν διπλό, ἀγῶνας γιὰ πίστη καὶ πατρίδα.

Στὸ κοντάκι τῆς ἀκολουθίας ὁ Χριστοφόρος γράφει: «οὐ φοβηθησόμεθα ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων βλάψαι, οἱ Ἱεράρχαι τοῦ Χριστοῦ ἔκραζον. Ἀγχόνῃ καὶ μαχαίρᾳ καὶ μυρίοις αἰκισμοῖς καὶ βασάνοις ἑαυτοὺς παραδώσωμεν, ἵνα τὴν θεῖαν χάριν ὑποδεξώμεθα»²³. Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα αὐτὴ ἡ κραυγὴ τῶν Ἱεραρχῶν ξανακούστηκε ἀπὸ ἓνα ἄλλο μάρτυρα τῆς Κύπρου, τὸν Ἰάκωβο Πατάτσο, ποὺ ἔγραφε τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια σὲ γράμμα πρὸ τῆ μητέρα του: «Δῶσε χαιρετίσματα σὲ ὅλους τοὺς ἀγαπητοὺς φίλους.

23. Χρ. ΧΑΤΖΗΑΔΑΜΟΥ, ὅπ.π., σ. 62. Πρὸβλ. *Ματθ.* 10, 28.

Κλείω τὴν ἐπιστολήν μου μὲ ἓνα ρητόν, “μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυνάμενων ἀποκτείνει. Φοβήθητε μᾶλλον τὸν δυνάμενον τὴν ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ”»²⁴. Νὰ ἦταν ἄραγε ἡ ἴδια κραυγὴ ἢ ὁ ἀντίλαλός της μέσα στοὺς αἰῶνες τῆς ἱστορίας μας;

Αὐτὴ κι ἂν εἶναι ἱερὴ παρακαταθήκη γιὰ τὸ γένος μας, ποὺ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ συντηρεῖ μνήμη καὶ ἱστορία καὶ νὰ διδάσκει γενεὲς γενεῶν.

Στὴν ἀκολουθία καὶ στὸ συναξάρι μπορεῖ νὰ μὴ γίνεταί μνεῖα θαυμάτων τῶν Ἱερομαρτύρων τῆς Κύπρου, ὅμως ἓνα εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ μελέτη τῆς θυσίας τους ἀποτελεῖ βάλσαμο γιὰ τὶς ψυχές μας καὶ φάρμακο σωτήριο γιὰ τὴν ἐθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ μας συνείδηση. Τὸ μαρτύριό τους ἐγείρει συνειδήσεις παραλυμένες ἀπὸ τὴν λήθη καὶ τὴν ἄγνοια, ἀνασταίνει συναισθήματα νεκρὰ ἀπὸ τὴν ἀφασία τῶν καιρῶν μας καὶ γεμίζει μὲ ἐλπίδα καὶ ἀγάπη τὴν καρδιά μας γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο.

Ταῖς τῶν μαρτύρων σου ἰκεσίαις, ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.

24. Γ. ΣΠΑΝΟΥ, ΕΟΚΑ, *Ἔτσι πολεμοῦν οἱ Ἕλληνες*, Λευκωσία 1996, σ. 382.

